

INVESTITSION QARORLAR QABUL QILISHDA XULQ-ATVOR MOLIYASINING O‘RNI: O‘ZBEK TALABA SEGMENTI TAHLILI

G‘ulomjon Qosimjonov¹

¹ ISFT Instituti o‘quv ishlari bo‘yicha rektor maslahatchisi, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

KALIT SO‘ZLAR	ANNOTATSIYA
Investitsiya, sarmoya kiritish, moliya, xulq-atvor moliyasi, oliy ta‘lim, qaror qabul qilish.	Ushbu maqolada talabalarning investitsiya qilish qarorlariga psixologik va moliyaviy omillar qanchalik ta‘sir qilishi aniqlangan, talabalarning sarmoya kiritish va moliyaga oid bilimlari, mavjud sarmoya tajribalari sarmoya kiritish qarorlarini qabul qilishda muhim rol o‘ynashi ko‘rsatilgan. Ta‘lim muassasalari, siyosatchilar va moliyaviy tashkilotlar uchun moliyaviy savodxonlik dasturlarini zamonga moslashtirish, xatti-harakatlardagi ehtimoliy tarfakashlikni kamaytirish va sarmoyadorlar o‘rtasida to‘liq ma‘lumotga asoslangan sarmoya kiritish qarorlarini qabul qilishni rag‘batlantirish uchun strategiya ishlab chiqishda maqolada o‘z tasdig‘ni topgan topilmalardan foydalanish jarayonni optimallashtirish imkonini berishi ko‘rsatilgan.
КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА	АННОТАЦИЯ
Инвестиции, инвестирование, финансы, поведенческие финансы, высшее образование, принятие решений.	В данной статье автор показывает насколько психологические и финансовые факторы влияют на инвестиционные решения студентов, а также отмечает роль знаний студентов об инвестировании и финансах, их имеющего инвестиционного опыта в принятии ими инвестиционных решений. В статье обосновано, что использование подтвержденных результатов позволяет оптимизировать процесс при разработке стратегий для образовательных учреждений, политиков и финансовых организаций по адаптации программ финансовой грамотности к современности, снижению вероятной предвзятости в поведении и поощрению принятия инвесторами инвестиционных решений, основанных на полноценной информации.
KEY WORDS	ABSTRACT
Investments, investing, finance, behavioral finance, higher education, decision-making.	In this article, the author demonstrates the extent to which psychological and financial factors influence students' investment decisions, and also highlights the role of students' knowledge about investing and finance, as well as their existing investment experience, in their decision-making process. The article substantiates that using verified results can optimize the process of developing strategies for educational institutions, policymakers, and financial organizations to adapt financial literacy programs to contemporary needs, reduce potential biases in behavior, and encourage investors to make informed investment decisions.

Kirish. To‘g‘ri investitsiya qarorini qabul qilish shaxsning yoki tashkilotning moliyaviy kelajagini qurish uchun juda muhimdir. Bu vaqt o‘tishi bilan qo‘shimcha passiv moliyaviy daromad olishni ko‘zlab cheklangan resurslarni samarali taqsimlash orqali moddiy yoki nomoddiy aktivlarni sotib olishni o‘z ichiga oladi. Fuqarolar investitsiya

qarorlarini maqsadli ravishda qabul qilishadi, chunki agar investitsiya muvaffaqiyatli bo‘lsa, u bo‘ylik to‘plashga, moliyaviy barqarorlik va xavfsizlikka va uzoq muddatli moliyaviy maqsadlarga erishishga olib keladi. Boshqa tomondan, to‘liq ma‘lumotga ega bo‘lmay qilingan noto‘g‘ri investitsiya tanlovlari katta moliyaviy

www.isft.uz

“ISFT” ILMIY-USLUBIY JURNAL
“ISFT” НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
“ISFT” SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL

ISSN: 3030-329X

2024/2-son

www.jurnal.isft-ilm.uz

yo‘qotishlarga olib kelishi va moliyaviy taraqqiyotga to‘sqinlik qilishi mumkinligini ratsional inson ich-ichidan his qiladi. Ratsional investorlar har doim investitsiya qarorini qabul qilishdan oldin taklif etilayotgan investitsiya to‘plami bilan bog‘liq bo‘lgan potensial xavf va foydalarga ta‘sir ko‘rsatadigan turli omillarni diqqat bilan o‘rganib chiqadi.

Investitsiya jarayonida maqsad qo‘yish juda muhim ahamiyatga ega, chunki u taklif etilayotgan investitsiya bilan erishish kerak bo‘lgan maqsadlarni aniq belgilaydi, misol uchun investor eng yuqori daromad olishni maqsad qilish yoki yillik takroriy daromadni oshirish yoki kapital xarajatlarini kamaytirishni maqsad qilib belgilashi mumkin. Investitsiya maqsadiga erishishda investor optimal xavf darajasi va investitsiya davomiyligiga e‘tibor beradi. Potensial yo‘qotish xavfi qanchalik yuqori bo‘lsa, daromad shunchalik yuqori bo‘ladi. Iqtisodiy sharoitlar uzoq muddatda o‘zgarishi mumkin bo‘lganligi sababli daromad shunchalik yuqori bo‘ladi. Va, albatta, har qanday oqil sarmoyador xavfni kamaytirish va daromadni oshirish uchun barcha mumkin bo‘lgan investitsiya variantlarini ko‘rib chiqadi. Portfelni diversifikatsiyalash investitsiyalarning umumiy xavfini kamaytirishga yordam beradi. Moliyaviy investitsiyalar kapital yo‘qotish xavfi bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq bo‘lganligi sababli, oqil investorlar har doim tegishli tajriba va bilimlar bilan qo‘llab-quvvatlangan professional maslahatga murojaat qilishadi. Har qanday moliyaviy investitsiya qarorlari yuzaki qabul qilinmasligi kerak. Hozirgi zamonaviy moliya davrida, moliyaviy maqsadlar va tavakkalchilik profillariga mos keladigan ma‘lumotli tanlovlar qilish uchun maqsadlar, xavflarga chidamlilik, investitsiya variantlari va bozor sharoitlarini diqqat bilan ko‘rib chiqish kerak. Investitsiya qarorlari va ularga ta‘sir ko‘rsatuvchi omillar qanchalik

muhimligini tushunish, investorlarga investitsiya muhitini ko‘proq ishonch bilan boshqarishga va uzoq muddatli moliyaviy muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi.

Zamonaviy moliya tizimining doimiy rivojlanishi nafaqat yuqorida aytib o‘tilgan omillarning o‘rnini, balki investitsiya portfelini amalga oshirish va nazorat qilishda psixologik fikrlashni o‘z ichiga olgan xulq-atvor moliyasining o‘rni muhim ekanligini tan olish muhimligini ta‘kidlaydi. Xulq-atvor moliyasi sarmoyadorlarga yaxshiroq investitsiya qarorlarini qabul qilishda yordam berish ko‘lami so‘nggi yillarda sezilarli darajada kengaydi [18]. Shuni ta‘kidlash kerakki, xulq-atvor moliyaviy sohasi bu – insonning his-tuyg‘ular va psixologik qarashlarining moliyaviy qarorlariga ta‘sirini o‘rganadigan tadqiqot sohasi. Xulq-atvorga asoslangan moliyalash, investorlar ratsional fikrlashga tayanib, qarorlarni faqat o‘zlarining mantiqiy va amaliy dalillari asosida qabul qilishlari haqidagi eski maktab taxminlarini shubha ostiga qo‘yadi. Buning o‘rniga, xulq-atvor moliyachilarining ta‘kidlashicha, sarmoyadorlarga qaror qilishda asosan inqiroz qo‘rquvi, daromadga ochko‘zlik va haddan tashqari o‘ziga bo‘lgan ishonch kabi his-tuyg‘ular ta‘sir qiladi va ularni boshqaradi, bu esa irratsional qarorlarga olib kelishi xavfini oshiradi. Misol uchun, odamlar bozorda narx va talab pasayishi paytida o‘z investitsiyalarini to‘xtatishni afzal ko‘rishlari mumkin, hatto bu moliyaviy zararni anglatsa ham. Chunki sarmoyadorlar kelajakda moliyaviy yo‘qotish investitsiyalar ushlab qolingan taqdirda yanada og‘irroq bo‘ladi deb qo‘rqishadi. Xuddi shunday, odamlar bozorning o‘sishi paytida ko‘proq sarmoya kiritishni afzal ko‘rishlari mumkin, hatto sarmoya ortiqcha bo‘lsa ham. Bunga sabab esa ularning ochko‘zligi bo‘lib, tezda ko‘proq foyda ko‘rishni istaydilar. Ikkita misolga asoslanib, xulq-atvor moliyasi investorlar uchun

www.isft.uz

“ISFT” ILMIY-USLUBIY JURNAL
“ISFT” НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
“ISFT” SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL

ISSN: 3030-329X

2024/2-son

www.jurnal.isft-ilm.uz

muhim ahamiyatga ega ekanligi aniq. Moliyaviy qarorlar qabul qilish jarayonida insonning psixologik nuqtayi nazarini bilish va bu nuqtayi nazarni nazorat qilish investorlarga pul to‘lashlari mumkin bo‘lgan xatolarning oldini olish uchun strategiyalar ishlab chiqish orqali ma’lumotli va oqilona tanlovlar qilishga yordam beradi. Xulq-atvoriga asoslangan moliyalash so‘nggi o‘n yilliklar ichida akademik ilmiy izlanuvchilar orasida dolzarb mavzuga aylandi, bu esa biz to‘g‘ri deb bilib kelgan iqtisodiy modellarining foydalilik ko‘lami cheklanganligini ko‘rsatadi. Garchi an’anaviy ravishda odamlar to‘liq ma’lumot va izchil afzalliklarga asoslangan ratsional qarorlar qabul qilishsa-da, aslida ular ko‘pincha his-tuyg‘ular, tarafkashlik va evristika ta’sirida bo‘ladi, bu esa suboptimal qarorlarga olib kelishi mumkin va bular albatta xulq-atvor moliyasining eng muhim mavzularidir. Xulq-atvor moliyaviy sohasi murakkab soha hisoblanib, shubhasiz, moliyaviy qaror qabul qiluvchilar uchun juda muhim ahamiyatga egadir.

Natijalar. Sarmoya qilish qarori biznesda muhim ahamiyatga ega, chunki u boshqa potensial investorlarga kompaniyaning haqiqiy bozor qiymatini aniqlashda yordam beradi. Oddiy qilib aytganda, har qanday biznesning asosiy maqsadiga erishishning yagona usuli, ya’ni aksiyadorlar qiymati maksimal darajada oshishi, optimal investitsiya faoliyati orqali amalga oshiriladi. Hayhoe va boshqalar [14] ma’lumotlariga ko‘ra, har qanday shaxsning moliyaviy munosabati pul va moliya bilan bog‘liq bo‘lgan xatti-harakatlariga ta’sir qiladi. Boshqaruv, rejalashtirish va qaror qabul qilish – bularning barchasi shunga bo‘lgan misollardir. Oila, ish muhiti yoki ta’lim muassasalari kabi turli xil o‘zgaruvchilar moliyaviy istiqbollarga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi tabiiydir. C.G. Gillenram [12] an’anaviy iqtisod nazariyasidagi ratsional investor tushunchasini

tanqid qiladi. Uning fikriga ko‘ra, oddiy odamlar har doim ham oqilona ish tutishmaydi, xatolaridan saboq olishmaydi va tengdoshlarining fikrlari va xatti-harakatlariga ta’sirchan bo‘lishadi. Odamlar qaror qabul qilishda oqilona fikrlashdan ko‘ra, his-tuyg‘ularga tayanishlari ehtimoli yuqori. Garchi ratsional fikrlash savdo/xarid qilish qarorlarida muhim rol o‘ynasa-da, boshqa omillar, masalan, jamoaviy fikrlash tarzi va o‘tmishdagi muvaffaqiyatsizliklar/foydalanishlar ham hisobga olinishi kerak. Moliyaviy qaror qabul qilish jarayonida investorning hozirgi hissiy holati boshqa omillarga qaraganda ko‘proq ta’sir ko‘rsatadi [12].

Investitsiya qarorlari xavfli va noaniq. Va ma’lumot qidirish jarayoni ushbu qarorlar bilan bog‘liq xavfni kamaytirishda muhim rol o‘ynaydi [19]. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ma’lumotni qidirish evristikasi investitsiya qarorlariga muhim ijobiy ta’sir ko‘rsatadi va boy investorlar kambag‘allarga qaraganda ma’lumotni qidirishga ko‘proq qiziqishadi. Gill va boshqalar [11] axborot qidiruvlarining vositachiligi roli orqali investitsiya qarorlarini qabul qilish jarayoniga ta’sir ko‘rsatadigan xulq-atvor omillarini o‘rgandilar. Ularning tadqiqot natijalariga ko‘ra, iqtisodiy umidlar investitsiya qarorlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, ammo bu munosabat to‘liq ma’lumotlarni qidirish orqali amalga oshiriladi. Haddan tashqari o‘ziga bo‘lgan ishonch ham investitsiya qarorlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi va bu munosabat qisman ma’lumotlarni qidirish orqali amalga oshiriladi. Almansour va boshqalar [1] investitsiya qarorlarini qabul qilish jarayonida shaxsning tavakkalchilikni his qilishini hisobga olish muhimligini ta’kidlaydilar, chunki bu yuqori foyda olish uchun tavakkalchilikka tayyor bo‘lishga katta ta’sir ko‘rsatadi va oxir-oqibat ularning investitsiya portfellariga ta’sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, xavfni anglash o‘zi

investitsiya qarorlarini qabul qilish bilan ijobiy bog‘liq. Ilmiy izlanish natijalari qarorni yakunlashda investorlarning xulq-atvorini hisobga olish zarurligini yana bir bor ko‘rsatdi.

Moliyaviy savodxonlik va xulq-atvor moliyasi. Moliyaviy mahsulotlarning tobora murakkabligi va Ponzi sxemalarining dinamik to‘lqini, shuningdek, moliyaviy savodxonlikning pasayib borayotganligi bizni moliya sohasidagi bilimlarning sifatini doimiy ravishda yaxshilashga ko‘proq e‘tibor qaratishga va odamlarning umumiy va asosiy moliyaviy bilimlarga ega bo‘lishlarini ta‘minlashga undaydi. Moliyaviy mahsulotlar va xizmatlar, innovatsiyalar va marketing, texnologik takomillashtirish va moliyaviy xizmatlar sanoatining qayta tuzilishi, pensiya va pensiya rejalaridagi o‘zgarishlar – bularning barchasi moliyaviy munosabatlar va qarorlarga ta‘sir ko‘rsatadigan tendensiyalarga misollardir. Shu sababli, moliyaviy savodxonlik odamlarga hozirgi moliyaviy tizim haqida ko‘proq ma‘lumot olishda yordam berish va natijada ularni o‘zlarining mashaqqat bilan orttirgan sarmoyalarini to‘g‘ri sarmoya loyihalariga yo‘naltirish uchun tegishli ma‘lumot bilan ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. Moliyaviy savodxonlik moliyaviy asoslar, g‘oyalar, tamoyillar va texnik vositalarni tushunish bilan bog‘liq [10]. Shu bilan birga, Lusuardi [23] moliyaviy bilimlarni muhim moliyaviy tamoyillar asosida haqiqiy va nominal qiymat o‘rtasidagi farqlarni, tavakkalchilik diversifikatsiyasiga oid asosiy ma‘lumotlarni va pulning qiymatini tushunish sifatida ta‘riflaydi. Mandel [24] moliyaviy savodxonlikni shaxsning qisqa va uzoq muddatli manfaatlarini hisobga olgan holda moliyaviy qarorlar qabul qilish qobiliyati sifatida ko‘rish mumkinligini ta‘kidlaydi. Levmore [20] ma‘lumotlariga ko‘ra, moliyaviy savodxonlik, ayniqsa, tez boyish sxemalari deb nomlanuvchi cheksiz Ponzi sxemalari dunyosida qiyinchilik

bilan topilgan moliyaviy resurslarga nisbatan noto‘g‘ri investitsiya tanlovlariga moyillikni kamaytirishi mumkin. Xususan, ishonchli moliyaviy bilimlarga ega bo‘lish, investitsiya tanlovlarini tanqidiy baholash va moliyaviy resurslarini oqilona sarflash qobiliyatiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Shuning uchun moliyaviy savodxonlik globallashuv davrida biznes, iqtisodiyot va millat uchun zarurdir [22].

Kolade va boshqalar [17] moliyaviy savodxonlik investitsion qaror qabul qilishda xulq-atvor moliyasiga ta‘sir ko‘rsatdi, degan xulosaga kelishdi. Prasad va Jon [26] Haydarobodda o‘rtacha moliyaviy savodxonlik darajasi o‘rtacha milliy darajadan yuqori ekanligini aniqladilar. Eloriaga va boshqalar [9] Metro Manila yosh mutaxassislarining moliyaviy savodxonligi va xulq-atvor moliyasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganib chiqdilar va ular moliyaviy savodxonlik, moliyaviy rivojlanish va moliyaviy farovonlikka sezilarli ta‘sir ko‘rsatishini aniqladilar. Zulaihati va boshqalar [29] indoneziyalik maktab o‘qituvchilari uchun moliyaviy savodxonlik xulq-atvor moliyasiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Shu kabi Ray va boshqalar tomonidan Hindistondagi 400 ga yaqin ishlaydigan ayollarni baholangan bo‘lib, ular ham moliyaviy savodxonlik xulq-atvor moliyasi bilan chambarchas bog‘liqligini tasdiqlashdi. Rivojlangan mamlakatlarni o‘rganib chiqqan avvalgi tadqiqotlar moliyaviy savodxonlik moliyaviy qaror qabul qilishning muhim qismini tashkil etishini va xulq-atvor moliyasiga jiddiy ta‘sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi [4, 7, 22, 28].

Sarmoya qilishda gender o‘rni.

Ilmiy adabiyotda investitsion qarorlar qabul qilish jarayoniga gender katta ta‘sir ko‘rsatadi degan gipoteza so‘ngi yillardagi trend mavzudir. Lasku va boshqalar [19] tomonidan genderning investitsiyalarga ta‘siri bo‘yicha o‘tkazilgan

www.isft.uz

“ISFT” ILMIY-USLUBIY JURNAL
“ISFT” НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
“ISFT” SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL

ISSN: 3030-329X

2024/2-son

www.jurnal.isft-ilm.uz

tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ayol investorlar davlat obligatsiyalari kabi xavfsizroq investitsiya variantlarini tanlash orqali moliyalashning konservativ usulini afzal ko‘rishadi, erkalar esa xavfliroq moliya vositalariga sarmoya kiritishni afzal ko‘rishadi. Tadqiqot natijalari Javahir, Viknesvarm [16] bilan mos keladi, ular ayol xodimlar investitsiya qarorlarini qabul qilishni erkak hamkasblariga nisbatan stressli jarayon deb bilishadi va natijada erkaklarga qaraganda kamroq xavfga bardoshlikni namoyon etishadi. Bundan tashqari, [15] erkak investor investitsiya imkoniyatlari haqida mustaqil ravishda o‘rganishni istashini, ayollar esa mutaxassislardan moliyaviy maslahat so‘rashni afzal bilishlarini aniqlashdi. Shu singari, ayollar erkaklarga qaraganda xavf-xatardan ko‘proq qo‘rqishadi va moliyaviy qaror qabul qilishda tashvishlanish darajasi yuqori ekanligini, shuning uchun moliyaviy maslahatchilardan foydalanish istagi ularda kuchliroq ekanligi aniqlandi.

Investitsion qarorlarda genderning roli munozarali mavzu bo‘lsa-da, tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, aktivlarni xavfli taqsimlash, xavf-xatarlardan voz kechish va erkak va ayol investorlar o‘rtasidagi me‘yordan ortiq ishonchdagi farqlar ijtimoiy-demografik va iqtisodiy omillardagi potentsial nomutanosiblik bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin [13, 8]. Almenberg va Dreber [2]ga ko‘ra ijtimoiy-demografik va iqtisodiy omillar hisobga olinsa, bunday bo‘shliqlarning qisqarish imkoni yuqorilaydi. Bannier va Neubert [5] erkak va ayol investorlar o‘rtasidagi moliyaviy tavakkalchilik faoliyatida idrok etilgan moliyaviy savodxonlikning alohida rollarini ta‘kidlab, da‘voni qo‘llab-quvvatlaydi. Ularning xulosalariga ko‘ra, investitsiya xatti-harakatlaridagi kuzatilgan farqlar faqat jinsga emas, balki jamiyatdagi gender tufayli ijtimoiy-demografik va iqtisodiy omillarning

nomutanosibligiga bog‘liq bo‘lishi mumkin. Valkzak va Kamienieka [30] jinsning sarmoyaga oid qarorlar qabul qilishga ta‘sirini o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlarida erkaklar va ayollarning moliyaviy faoliyati bir-biridan butunlay farq qilishini aniqladilar. Ayollarga qaraganda erkaklarning moliyaviy mahsulotlardan foydalanish ehtimoli ko‘proq ekanligi aniqlandi. Arti va boshqalar [3] ayollarga qaraganda erkaklar turli investitsiya yo‘llaridan ko‘proq xabardor ekanligini yana bir bor ta‘kidladilar va, eng muhimi, ayol investorlar o‘zlarining investitsiya qarorlariga kamroq ishonch hosil qilishadi va shuning uchun ularda qoniqish darajasi pastroq. Povel va Ansik [25] investitsiya strategiyalari jinslar o‘rtasida farq qilishi mumkinligini ta‘kidladilar; erkaklar va ayollarda ehtiyojlar turlichaligi bunday farqqa asos bo‘la olishi haqida xulosa qilinadi. Ammo gender moliyaviy qarorlarga ta‘sir qiluvchi yagona asosiy omil emas. Xuddi shunday, yosh, kasbiy va ijtimoiy mavqe, ta‘lim yoki yashash maydoni muhim ahamiyatga ega, bu faqat bitta o‘zgaruvchiga asoslangan moliyaviy bozor xatti-harakatlarini o‘rganish mos kelmasligi mumkinligini ko‘rsatadi.

Ushbu ilmiy maqolada moliyaviy savodxonlik, sarmoyaviy xatti-harakatlar va O‘zbekistondagi bakalavr talabalari orasida moliyaviy qaror qabul qilishda talabalar xulq-atvoriga bo‘lgan keng ta‘siri o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni tanqidiy baholashdan boshlandi. Ko‘p qirrali tahliliy yondashuvlarni (masalan, ANOVA, t-test va logit) integratsiyalash nafaqat yaxlit tushunishni ta‘minladi, balkim O‘zbekistondagi bakalavr talabalari o‘rtasida moliyaviy xatti-harakatlar va yuqorida keltirilgan determinantlar o‘rtasidagi murakkab bog‘liqlikni tushunishda yangi paradigma ishlab chiqishga yordam berdi. Statistika tahlillar va ekonometrik modellardan foydalanish olingan natijalar yuqoridagi gipotezalarning

ishonchliligini yanada kuchaytirishga yordam beradi.

O‘rtacha oylik daromad tahlili shuni ko‘rsatadiki, turli til guruhlarida investitsiya tajribasiga ega bo‘lgan talabalar investitsiya tajribasiga ega bo‘lmaganlarga qaraganda o‘rtacha daromadlari yuqori bo‘lgan. Masalan, ingliz tilini o‘rganayotgan talabalar o‘rtacha \$554.11 daromad olishgan bo‘lsa, investitsiya tajribasi yo‘q talabalar esa \$290.59 daromad olishdi. Investitsiya bilan shug‘ullanish tajribasiga ega bo‘lgan ham erkak, ham ayol talabalar o‘rtacha daromadlari bo‘lmaganlarga qaraganda yuqori. Turli universitetlar, o‘quv dasturlari va kurslar kesimida ilgari sarmoya kiritgan talabalar bunday ta’sirga ega bo‘lmaganlarga nisbatan doimiy ravishda yuqori o‘rtacha daromad olishgan. Masalan, moliya yo‘nalishi talabasi avvalgi tajribaga ega bo‘lganlar \$567.07, sarmoya tajribasi yo‘qlar esa \$379.35 daromad ko‘rishdi. Ushbu tahlil, investitsiya bilan shug‘ullangan talabalarning turli xil turdagi o‘zgaruvchilar bo‘yicha o‘rtacha oylik daromadlari yuqori bo‘lgan aniq tendensiyani ta’kidlaydi, bu esa investitsiya bilimlarining daromad darajasiga bo‘lgan ijobiy ta’sirini ta’kidlaydi.

O‘tmishdagi bilimlar va xarajat-foйда tahlilining turli xil turdagi o‘zgaruvchilar (til, yosh guruhi, talaba maqomi, yashash maqomi, universitet turi, o‘quv dasturi va kurs darajasi)ga nisbatan investitsiya qarorlarini qabul qilishdagi ta’sirini ko‘rib chiqishda, hech qanday investitsiya tajribasiga ega bo‘lmagan talabalar, odatda, oldingi investitsiya tajribasiga ega bo‘lganlarga qaraganda past o‘rtacha ballarni ko‘rsatadilar. Masalan, ingliz tilida so‘zlashuvchilar orasida o‘rtacha ballar mos ravishda sarmoya tajribasi yo‘q va bor talabalar uchun 5.47 va 5.62 ni tashkil qildi. Investitsiya qilish tajribasi bo‘lmagan ayollar va erkaklar o‘rtacha ballarini avvalgi investitsiya tajribasiga

ega bo‘lganlarga qaraganda biroz pastroq natija ko‘rsatdi (5.42 va 5.43; 5.66 va 5.61). Yosh toifasi tahlilida esa investitsiya bilan hech qanday tajribasi bo‘lmagan (5.50 va 5.37) va oldingi investitsiya tajribasi bo‘lgan (5.62 va 5.64) talabalar uchun o‘rtacha qiymatlari kichikroq ko‘rsatilgan.

Ushbu ilmiy izlanishda oylik daromad moliyaviy natija sifatida talqin etildi va oylik daromad va turli xil kategoriyalar, ya’ni til, kelib chiqish shahri, hozirgi yashash shahri, qanday universitetda tahsil olayotganligi, qanday mutaxassislikdaligi va bosqichi o‘rtasidagi munosabatni topish uchun ANOVA statistik testi qo‘llanildi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, tekshirilgan o‘zgaruvchilarning hech biri oylik daromadga statistik jihatdan muhim ta’sir ko‘rsatmadi. Bu esa shuni anglatadiki, ushbu omillar alohida-alohida shaxsning oylik ish haqiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmaydi. Biroq, ushbu o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni ko‘rib chiqadigan va ko‘p yillik tajriba yoki sanoat tarmoqlari kabi qo‘shimcha omillarni o‘z ichiga olgan qo‘shimcha tadqiqotlar ustida ishlash oylik daromad farqlarining determinantlarini to‘liqroq tushunish uchun foydalidir. Talaba o‘qish tili va universitet turi oylik daromadga sezilarli ta’sir ko‘rsatmasada, kelib chiqish shahri bo‘yicha tahlil 6,15% bo‘lgan ehtimollik qiymati (p-value) bilan qisman ahamiyatga ega bo‘lgan natijaga erishdi, bu esa kelib chiqish shahri va oylik daromad o‘rtasidagi potensial, ammo zaif aloqani ko‘rsatadi. Talabaning hozirgi kunda istiqomat qiluvchi shahri tahlili oylik daromadda juda kichik statistik jihatdan muhim farqlarni aniqladi, ehtimollik-qiymati = 18,8% (p-value). Umuman olganda, ANOVA natijalari kategoriyaviy o‘zgaruvchilar va oylik daromad o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta’sirni tushunish uchun oddiy asosiy ta’sirlardan tashqari qo‘shimcha tadqiqotlar o‘tkazish zarurligini ko‘rsatmoqda.

Ushbu maqolada talabalar o'rtasida moliyaviy qaror qabul qilishda ehtimoliy xulq-atvor tarfakashligi bilan bog'liq nuqtayi nazarining o'tmishdagi sarmoya tajribasiga ta'siri ham o'rganildi. O'tmishda sarmoya tajribasi bo'lmagan va bo'lgan talabalar guruhlarni taqqoslash uchun "T-test" statistik tahlili qo'llanildi. Ushbu guruhlar o'rtasida ko'plab moliyaviy o'zgaruvchilar bo'yicha sezilarli farqlar aniqlandi. Masalan, oldingi investitsiya tajribasiga ega bo'lgan talabalarning o'rtacha oylik daromadlari (\$547.74) investitsiya tajribasiga ega bo'lmaganlarga nisbatan (\$306.31) yuqori edi. Ushbu muhim farq ehtimoliy qiymati = $2.2e-16$ (p-value) bilan isbotlandi. Moliyaviy va investitsiya faoliyati va talabalar o'rtasida yuqori daromad olish potentsiallari o'rtasida kuchli bog'liqlikni anglatadi. Ilgari investitsiya bilan shug'ullangan talabalar bunday tajribaga ega bo'lmaganlarga nisbatan o'rtacha investitsiya qarorlari ballari yuqori (5.63 vs 5.43) bo'lganligi aniqlandi. Ehtimoliy-qiymati = $3.34e-11$ (p-value) shuni ko'rsatadiki, ilgari investitsiya tajribasi talabalarning moliyaviy masalalarda qaror qabul qilishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, moliyaviy savodxonlikni oldingi investitsiya bilan taqqoslash yana bir muhim kashfiyotni ochib berdi. $2.2e-16$ ehtimoliy-qiymati (p-value) bilan ushbu sezilarli farq, talabalar o'rtasida sarmoyaviy ta'sir va yuqori moliyaviy savodxonlik darajasi o'rtasidagi mustahkam bog'liqlikni ko'rsatadi. Va nihoyat, 0,01% dan kam ehtimoliy-qiymati (p-value), o'quvchilarning ilgari investitsiya bilan shug'ullanganligi, investitsiya qarorlarini qabul qilishda xatti-harakatlar bilan bog'liq nuqtayi nazarga ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Investitsion qarorni belgilaydigan omillarni tushunish moliyaviy qarorlarni shakllantirishda juda muhimdir. O'zbekiston talabalari o'rtasida oylik daromad, investitsiya qarorlarini qabul qilish,

investitsiyalarda xulq-atvordagi ehtimoliy tarfakashlik va moliyaviy savodxonlikning talabalarning sarmoya kiritish istagiga ta'siri yuzasidan logistik regressiya tahlili o'tkazildi. Modelning mosligi 378 erkinlik darajasida chetlanish qoldiqlari (308,50) yordamida baholandi. Ushbu qiymat 318,5 AIC bilan birga, model prognoz ko'rsatkichlari va bog'liq o'zgaruvchi o'rtasidagi munosabatni to'g'ri tushuntirganligini ko'rsatadi. Logistik regressiya natijasiga ko'ra, o'rtacha oylik daromad investitsiya qarorlariga ta'sir qilishda kichik, ammo statistik jihatdan muhim rol o'ynaydi. Ya'ni o'rtacha oylik daromadning har bir birligi uchun investitsiyalarni amalga oshirish ehtimoli kichik, ammo sezilarli miqdorda (taxminan 1.003 marta) oshadi, boshqa barcha o'zgaruvchilar o'zgarmas holda. Boshqa tomondan, investitsiya bo'yicha qaror qabul qilish jarayonining raqamli darajasi, har bir birlikning ko'payishi uchun kelajakda investitsiyalarni amalga oshirish ehtimoli taxminan sakkiz baravarga ko'payadi. Ushbu tushuncha talabalarning investitsiya faoliyati bilan shug'ullanish moyilligini oshirishda ma'lumotli qaror qabul qilishning muhimligini tasdiqlaydi va moliyaviy sa'y-harakatlarda uning roli muhimligini ko'rsatadi. Investitsiya qarorlarida xatti-harakatlar xolisligining roli investitsiya faoliyatiga ta'sir ko'rsatadigan asosiy omil bo'lib ko'rinadi. Logistik regressiya natijasi shuni ko'rsatadiki, investitsiyalarda xulq-atvorlarining birligi 24,6 barobar ko'payishi investitsiyalarni amalga oshirish ehtimolini oshiradi. Investitsion faoliyatda noto'g'ri xulq-atvorlarning ahamiyati qanchalik muhimligini ko'rish oson va shuning uchun noto'g'ri xulq-atvoriga asoslangan investitsiya afzalliklari va xatti-harakatlarini chuqurroq o'rganish zarur. Investitsiya qilishga bo'lgan tayyorgarlikni aniqlashda logistik regressiya natijalari shuni ko'rsatadiki, moliyaviy

savodxonlikning bir birlikka o'sishi, boshqa prognoz ko'rsatkichlari o'zgaras bo'lsa, investitsiyalarni amalga oshirish ehtimolini taxminan 27 barobar oshiradi. Logistik regressiya natijasi o'rtacha oylik daromad, investitsiya qarorlarini qabul qilish, investitsiyalardagi xulq-atvor tarafkashlik fikrlarning roli va moliyaviy savodxonlik talabalar o'rtasida sarmoya kiritishga bo'lgan istakni aniqlaydi. Shuni ta'kidlash joizki, har bir mustaqil o'zgaruvchi 0,01% dan kam bo'lgan aniqlik darajasida statistik jihatdan muhimdir, bu o'zgaruvchilar o'quvchilarning investitsiya borasidagi tanlovini shakllantirishda alohida, ammo muhim rol o'ynashini tasdiqlaydi. Ushbu topilmalar talabalar o'rtasida sarmoyaviy aloqalarni rag'batlantirishda ma'lumotli qarorlar qabul qilish, xolis moliyaviy strategiyalar va kuchli moliyaviy ta'lim tashabbuslarining ahamiyati muhimligini yana bir karra tasdiqlaydi.

Muhokama va xulosa. Moliyaviy xatti-harakatlarni, investitsiya tanlovlarini va moliyaviy savodxonlikni turli nuqtayi nazarlardan aniqlovchi omillarni chuqur o'rganilgan avvalgi tadqiqotlarning tanqidiy tahlili shuni ko'rsatdiki, moliyaviy savodxonlik sarmoyadorlarning moliyaviy xatti-harakatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, bu gipoteza esa maqolamiz natijalariga to'liq mos keladi. Ushbu ilmiy izlanish moliyaviy savodxonlik va talabalarning investitsiya qarorlari o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlik borligi aniqladi. Xususan, mavjud adabiyotlarning qiyosiy tahlili sarmoya qarorlarini qabul qilishda oldingi investitsiya tajribasining ahamiyati muhimligi tasdiqladi. Kuzatishlarimiz sarmoya tajribasiga ega talabalarda bunday tajribaga ega bo'lmagan talabalarga qaraganda o'rtacha daromad balandligi, investitsiya to'g'risida qaror qabul qilish qobiliyatlarini yaxshiroq va moliyaviy savodxonlik darajasi ham yuqoriroq ekanligini ko'rsatdi. Xulq-atvordagi

mavjud bo'lgan tarafkashlik va psixologik yonbosish talabalarning sarmoyaviy moyilliklariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, shu bois maqolada xulq-atvoriga asoslangan sarmoyaviy qarorlar va xatti-harakatlarni chuqurroq o'rganish kerakligi ta'kidlanmoqda. Mavjud ilmiy tadqiqotlar tahlili ham turli demografiya yoki joylar uchun ushbu muammoni hal qilgan bo'lsa-da, ular moliyaviy xatti-harakatlarni aniqlovchi omillar bo'yicha o'xshash topilmalarni takrorladilar. Ushbu ilmiy maqola va avvalgi tadqiqotlar o'rtasidagi bunday universallik hozirgi tadqiqot natijalarining kengroq kontekstdagi ahamiyati muhimligini ta'kidlaydi.

O'zbekistondagi talabalar o'rtasida sarmoya qarorlariga ta'sir ko'rsatadigan bir nechta asosiy omillar aniqlandi. Moliyaviy savodxonlik, oldingi investitsiya tajribasi va talaba xulq-atvorida mavjud bo'lgan ehtimoliy tarafkashlik va psixologik yonbosish investitsion tendensiyalarga sezilarli ta'sir ko'rsatilishi aniqlandi. Natijalarga ko'ra, investitsiya tajribasiga ega bo'lgan talabalar bunday tajribaga ega bo'lmaganlarga qaraganda ko'proq qulay moliyaviy xatti-harakatlar, yuqori daromadlar, yaxshiroq investitsiya qarorlarini qabul qilish va moliyaviy savodxonlikni oshirishga erishdilar. Moliyaviy savodxonlikning yuqori darajasi va talabalar o'rtasida sarmoya kiritishga moyillikning sezilarli darajada oshishi o'rtasida kuchli bog'liqlik aniqlandi. Shuningdek, xulq-atvorlarning investitsiya faoliyatiga sezilarli ta'sirini tasdiqladi. Investitsiya qarorlarini qabul qilishdagi tarafkashlik va psixologik ehtimoliy yonbosishlar investitsiya kiritish ehtimolini taxminan 25 barobarga oshirishi aniqlandi. Shu sababli, moliyaviy savodxonlik darajasi yuqori bo'lgan talabalar sarmoyadorlik qarorlarini qabul qilish qobiliyatlarini yaxshi ko'rsatdilar. Ilmiy izlanishda talabalarni til guruhlarini bo'yicha bo'linmalarga ajratib uchta til (o'zbek, rus va ingliz) guruhlarini bo'yicha tahlil qilganda

moliyaviy savodxonlikning talaba sarmoya kirish qaroriga ta'sirida jiddiy tafovut ko'rsatdi. O'zbek tilini afzal ko'radigan talabalar orasida g'ayrioddiy nisbatning yuqoriligi turli o'quvchilarning xohish-istaklarini samarali qanoatlantirishga moslashtirilgan va tilga ixtisoslashgan moliyaviy ta'lim dasturlariga ehtiyojni ko'rsatdi. Logistik regressiya modelini mashinada o'rganish tasnifi orqali tasdiqlash taxminan 85% aniqlik darajasini ko'rsatdi. Bu talabalar o'rtasida sarmoya kiritishga tayyorlikni bashorat qilishda uning samaradorligini ta'kidlash orqali modelning haqiqiyliigi va amaliy qo'llanilishini ta'kidlaydi. Umuman olganda, tadqiqot maqsadlari O'zbekistondagi bakalavr talabalari o'rtasidagi investitsiya xatti-harakatlarini aniqlovchi omillarni keng qamrovli tahlil qilish

orqali samarali hal qilindi. Tadqiqot moliyaviy savodxonlik, daromad, oldingi investitsiya tajribasi, madaniy ta'sirlar, ta'lim va investitsiya qarorlarini qabul qilishda ehtimoliy tarafdashlik va yonbosish o'rtasidagi murakkab munosabatlar haqida muhim ma'lumot berdi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu ilmiy izlanish O'zbekiston talabalari o'rtasida investitsiya xatti-harakatlarini aniqlovchi omillarni batafsil tushunish, tashqi psixologik omillarning muhimligini ta'kidlash va moliyaviy ta'lim va investitsiya strategiyalari bo'yicha siyosat va amaliyot uchun qimmatli ta'sirlarni ta'minlash orqali mavjud ilmiymerosiga sezilarli hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Almansour B., Elkrgli S., Almansour A. Behavioral finance factors and investment decisions: A mediating role of risk perception // *Cogent Economics & Finance*, 2023. – № 11 (2). 2239032, DOI: 10.1080/23322039.2023.2239032
2. Almengerg J., Dreber A. Gender Stock Market Participation and Financial Literacy // *SSE/EFI Working Paper Series*, 2012. – № 737 <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1880909>
3. Arti G., Julee A., Sunita S. Difference in Gender Attitude in Investment Decision Making in India // *Research Journal of Finance and Accounting*, 2011. – № 2 (12). – PP. 1-7. <https://core.ac.uk/download/pdf/234629234.pdf>
4. Atkinson A., McKay S., Collard S., Kempson E. Levels of financial capability in the UK // *Public Money & Management*, 2007. – № 27 (1). – PP. 29–36.
5. Bannier C., Neubert M. Gender differences in financial risk taking: The role of financial literacy and risk tolerance // *Economics letters*, 2016. – 145. DOI:10.1016/j.econlet.2016.05.033
6. Barber B., Odean T. Boys Will Be Boys: Gender, Overconfidence, And Common Stock Investment // *Quarterly Journal of Economics*, 2001. – 116 (1). – 261-292, DOI:10.2139/ssrn.139415
7. Despard M. R., Chowa G. A. Testing a measurement model of financial capability among youth in Ghana // *The Journal of Consumer Affairs*, 2014. – № 48 (2). – PP. 301–322. <https://doi.org/10.1111/joca.12031>
8. Dohmen T., Falk A., Heckman J., Wagner G. Individual Risk Attitudes: Measurement, Determinants, And Behavioral Consequences // *Journal of the European Economic Association*, 2011. – 9 (3). – PP. 522-550. DOI:10.1111/j.1542-4774.2011.01015.x
9. Eloriaga E. F., Roxas E. R. F., Cuaresma P. J. R., Cabauatan R. R. “A study on financial literacy and financial behavior of young professionals in Metro Manila // *International Journal of Research in Engineering, Science and Management*, 2022. – 5 (1). – PP. 226–236.
10. Garman E. T., J. Gappinger A. Delivering Financial Literacy Instruction to Adults, 2008 [online]. Last accessed date: June 26th, 2024, Retrieved from: <http://6aa7f5c4a9901a3e1a1682793cd11f5a6b732d29.griplements.com/pdf/10-book-review-rebeccatravnichuk-192.pdf>
11. Gill S., Khurshid M., Mahmood Sh., Ali A. Factors Effecting Investment Decision Making Behavior: The Mediating Role of Information Searches // *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 2018. – 7 (4). – PP. 758–767. ISSN 1805-3602.
12. Gyllenram C. G. Aktiemarknadens psykologi. Fälth & Hässler: Smedjebacken, 1998.
13. Halko M. Kaustia, M., Alanko E. The Gender Effect in Risky Asset Holdings // *Journal of Economic Behaviour & Organization*, 2012. – № 83 (1). DOI:10.1016/j.jebo.2011.06.011

www.isft.uz

“ISFT” ILMY-USLUBIY JURNAL
“ISFT” НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
“ISFT” SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL

ISSN: 3030-329X

2024/2-son

www.jurnal.isft-ilm.uz

14. Hayhoe C. R., Leach L., Turner P. R. Discriminating the number of credit cards held by college students using credit and money attitudes // *J. Econ. Psychol*, 1999. – № 20. – PP. 643–656. [10.1016/S0167-4870\(99\)00028-8](https://doi.org/10.1016/S0167-4870(99)00028-8)
15. Hira T. K., Loibl C. Gender differences in investment behavior // *Handbook of consumer finance research*, 2008. – PP. 253-270. Springer, New York, NY.
16. Jawaheer B. M., Vikneswaran S., Manual O. Gender differences in investment decision making among the working class of Mauritius // *Imperial Journal of Interdisciplinary Research*, 2016. – № 2 (9). – PP. 1405-1416.
17. Kolade O., Odumuyiwa V., Abolfathi S., Schröder P., Wakunuma K., Akanmu I., Whitehead T., Tijani B., Oyinlola M. Technology acceptance and readiness of stakeholders for transitioning to a circular plastic economy in Africa // *Technol Forecast Soc Change*, 2022. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121954>
18. Krishnan K. Behavioral finance and investment decisions by master of business administration students at the United States International University. – Africa, 2019.
19. Lascu D. N., Babb H. W., Phillips R. W. Gender and investment: The influence of gender on investment preferences and practices // *Managerial Finance*, 1997.
20. Levmore S. Harmonization, Preferences, and the Calculus of Consent in Commercial and Other Law // *Coase-Sandor Institute for Law & Economics Working Paper*, 2012. – №. 602.
21. Lin Q. Consumers' information search when making investment decisions. – Citeseer, 2002.
22. Lusardi A., Mitchell O. The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence // *Journal of Economic Literature*, 2014. – 52 (1). – PP. 5-44, www.aea-web.org/articles?id=10.1257/jel.52.1.5, [10.1257/jel.52.1.5](https://doi.org/10.1257/jel.52.1.5).
23. Lusardi A. Financial literacy and the need for financial education: Evidence and implications // *Swiss Journal of Economics and Statistics*, 2018. https://gflec.org/wp-content/uploads/2018/12/Finlit-and-Need-for-FinEd-Paper_Lusardi-December2018-SJES.pdf.
24. Mandell L. The Financial Literacy of Young American Adults: Results of the 2008 National Jump Start Coalition Survey of High School Seniors and College Students. Washington, DC: The Jump Start Coalition for Personal Financial Literacy, 2008.
25. Powell M., Ansic D. Gender differences in risk behaviour in financial decision making: An experimental analysis // *Journal of Economic Psychology*, 1997. – № 18. – PP. 605-628.
26. Prasad G. R., John B. Financial literacy levels among teachers in higher learning institutions in Hyderabad // *AIP Conference Proceedings*, 2022. –2393 (1). AIP Publishing LLC.
27. Prayitno Y., Gunanta R., Hadian, N., Salsabila N. Student-Investor's Behaviour in Investment Decision Making (a Study of Widyatama University Students) // *International Conference on Accounting Studies (ICAS)*, 2015.
28. Rutledge S. L., Annamalai N., Lester, R., Symonds R. L. Good practices for consumer protection and financial literacy in Europe and Central Asia: A diagnostic tool, 2010.
29. Zulaihati S., Susanti S., Widyastuti U. Teachers' financial literacy: Does it impact on financial behaviour // *Management Science Letters*, 2020. – № 10 (3). PP. 653–658. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2019.9.014>
30. Walczak D., Kamieniecka S. Gender differences in financial behaviours // *Engineering Economics*, 2018. – №29 (1). DOI:10.5755/j01.ee.29.1.16400